УДК 336.27

ДЕРЖАВНИЙ БОРГ УКРАЇНИ: СУТНІСТЬ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ, ПЕРСПЕКТИВИ ОПТИМІЗАЦІЇ

В.Л. Терещенко, кандидат фізико-математичних наук.
Кременчуцький інститут Дніпропетровського університету ім. А. Нобеля.

Вивчення економічної природи державного боргу, основних тенденцій його формування. Розглядаються пропозиції щодо управління державним боргом в Україні.

Постановка проблеми. Великі розміри внутрішніх і зовнішніх запозичень в Україні, а також зростання витрат на їх обслуговування об'єктивно обумовлюють необхідність вирішення проблеми державного боргу, пошуку шляхів його оптимізації. На особливу увагу заслуговує і той факт, що державний борг прямо пов'язаний з національною безпекою країни; що в сучасних економічних умовах в Україні він все більше набуває характеру не лише фінансової, але й соціально-політичної проблеми. Тому дослідження методологічних і науково-практичних питань щодо управління державним боргом в Україні є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оптимізація бюджету країни пов'язана з управлінням внутрішніми та зовнішніми позиками держави, тому вивченню проблеми державного боргу присвячено багато навчально-методичних і наукових праць як в нашій країні, так і за кордоном. Вчені розглядають передумови державної заборгованості та її наслідки [7; 12; 15; 16]; вивчають динаміку державного боргу [1]; пропонують методики його аналізу [5; 17]; дають поради щодо оптимізації та ефективного використання [2; 10; 18]. Питання обслуговування державного боргу є важливими в контексті тих економічних труднощів, які впродовж останніх років переживає Україна, тому є предметом розгляду і в навчальній літературі [3; 4; 6; 11]. Однак, попри значні наукові напрацювання у вивченні проблеми державного боргу, аналіз останніх публікацій переконливо свідчить про необхідність та актуальність подальших досліджень.

Невирішені питання загальної проблеми. Дотепер в Україні недостатньо досліджені питання розуміння сутності державного боргу, його розподілу на зовнішній і внутрішній; потребує вивчення процес формування державного боргу; актуальним є визначення його розміру та оптимізації.

Метою дослідження є вивчення економічної природи державного боргу; виявлення основних тенденцій і специфічних особливостей його формування; надання дієвих пропозицій щодо управління державним боргом в Україні.

Основні результати дослідження. Ще донедавна поняття "державний борг" у вітчизняній фінансовій науці трактувалося як "негативне явище", притаманне лише капіталістичній економіці, але переконливий досвід багатьох країн світу свідчить про те, що бюджетний дефіцит, державний кредит і державний борг у допустимих межах не продукують негативних наслідків для економіки. Однак не викликає сумнівів і той факт, що значний за розміром державний борг може призвести до негативних наслідків, зокрема: скорочення заощаджень; витіснення інвестицій державними запозиченнями; зменшення реальних доходів населення. Враховуючи, що ставлення науковців до запозичень країни залишається неоднозначним, важливе теоретичне й практичне значення має з'ясування суті та економічної природи державного боргу, розв'язання проблеми його оптимізації.

Необхідність формування єдиного понятійного апарату при розгляді проблеми управління державним боргом в Україні обумовлена, зокрема, ще й тим, що досить часто зустрічаються невідповідності в статистичних даних звітності уряду, в інформації, якою оперують науковці в своїх роботах. Не беручи до уваги свідоме спотворення інформації, ситуацію можна пояснити тим, що її автори по-різному розуміють економічну сутність певних понять.

Перш за все, варто звернути увагу на те, що з наукового погляду важливо розрізняти борг (статичний параметр) – грошову суму, що взята в позику на певний термін на визначених умовах, та заборгованість (динамічний параметр) – гро-

© *Терещенко В.Л., 2011.*

шову суму, що складається з основної суми боргу і нарахованих відсотків. Тобто, слід окремо розглядати первинний (основний) борг і непогашений борг. Окрім цього, розрізняють поточний державний борг – грошову суму, що підлягає погашенню в поточному періоді, та капітальний борг – загальну грошову суму (боргу та відсотків), що має бути сплачена за позиками. Також державний борг поділяється на внутрішній та зовнішній. В теорії для цього використовуються різні загальновідомі класифікаційні ознаки, зокрема: резидентність кредитора; валюта позики; місце запозичення; тип боргового зобов'язання.

Слід зазначити, що в Україні питання щодо визначення конкретної ознаки класифікації боргу на внутрішній та зовнішній ще й досі залишається дискусійним. Формально зовнішніми вважаються практично усі позики в іноземній валюті. Найчастіше в якості основної ознаки класифікації використовують резидентність кредитора (або джерело запозичення). Тобто, внутрішній борг – зобов'язання, що виникають перед внутрішніми кредиторами (резидентами), тоді як зовнішній борг – зобов'язання, що виникають перед іноземними кредиторами (нерезидентами). Цей момент заслуговує на особливу увагу, оскільки передбачає можливість формальної трансформації внутрішньої позики у зовнішню, і навпаки. Окрім цього, державний борг поділяється на прямий (внутрішній та зовнішній) та гарантований (внутрішній та зовнішній). При цьому варто зауважити, що трактування державного боргу як сукупності прямих зобов'язань уряду перед внутрішньою економікою та зовнішнім сектором, дозволяє розглядати лише борг, що визнається урядом і реально до нього належить. Натомість, гарантований державний борг не є боргом уряду, а тому, згідно з прийнятою методологією, як правило, не враховується до того моменту, поки державні органи не вимушені розпочати виплати з метою його погашення. Таким чином, гарантований державний борг має неоднозначну природу: з одного боку, платежі щодо його обслуговування здійснюються з власних ресурсів позичальників, а з іншого, у випадку їх неплатоспроможності, може мати місце додаткове фінансове навантаження на державний бюджет.

Слід зазначити, що в Україні, фактично, є два типи державного боргу: офіційно визнаний та заборгованість, що в його складі не враховується, проте за економічною природою є державною.

Офіційно визнаний державний борг – це борг, оформлений кредитними угодами або державними цінними паперами, що передбачає погашення основної суми боргу та виплату відсотків у чітко визначений термін. До нього, зокрема, належить заборгованість:

- перед юридичними особами за внутрішніми державними позиками;
- перед Національним банком України за прямими кредитами;
- за кредитами міжнародних фінансових інституцій та урядів іноземних держав;
- за позиками іноземних комерційних банків; за міждержавними кредитними лініями та облігаціями зовнішньої державної позики.

Другий тип боргу включає невиконані фінансові зобов'язання держави перед суб'єктами економіки, зокрема:

- неоплачені державні замовлення;
- заборгованість із заробітної плати перед працівниками бюджетної сфери;
- невідшкодований податок на додану вартість;
- гарантії держави щодо компенсації знецінених заощаджень громадян в установах Ощадного банку.

Іншими словами, це прийняті державою зобов'язання без документального оформлення строків їх погашення, які формують заборгованість, що не враховується в складі офіційно визнаної, проте є державною за внутрішньою природою та економічним змістом.

Державний борг можна розглядати з двох позицій: з одного боку, державне запозичення сприяє економічному зростанню країни; з іншого – борг збільшує навантаження на державний бюджет. Тому необхідно знайти оптимальне співвідношення між інвестиціями, економічним зростанням і внутрішніми та зовнішніми запозиченнями. Умови залучення нових позик мають оцінюватися з урахуванням здатності країни їх обслуговувати та ефективно використовувати.

Як правило, розглядаються три варіанти використання залучених ресурсів:

- фінансове розміщення, коли здійснюється фінансування інвестиційних проектів і розвитку економіки;
- бюджетне використання, при якому залучені ресурси спрямовуються на фінансування поточних бюджетних витрат, у тому числі на обслуговування зовнішньої заборгованості;
- змішане бюджетно-фінансове розміщення, коли запозичення використовуються як на фінансування поточних бюджетних потреб, так і на розвиток економіки в цілому.

В українській практиці великого поширення набув найменш ефективний спосіб, коли нові запозичення спрямовуються на фінансування поточних витрат бюджету, включаючи й обслуговування наявного зовнішнього боргу.

Така ситуація є неприйнятною, тому у процесі управління державним боргом необхідно забезпечити:

- пошук ефективних умов запозичення коштів з точки зору мінімізації вартості боргу;
- недопущення неефективного та нецільового використання запозичених коштів;
- забезпечення своєчасної та повної сплати суми основного боргу та нарахованих відсотків;
- визначення оптимального співвідношення між внутрішніми та зовнішніми запозиченнями за умови збереження фінансової рівноваги в країні;
- забезпечення стабільності валютного курсу та фондового ринку країни.

Слід зазначити, що боргова політика країни давно вже не зводиться тільки до пошуку та залучення коштів, яких бракує. Державний борг є одним з важливих інструментів макроекономічної та фіскальної політики держави. Особливого розгляду заслуговує питання соціально-економічних наслідків державного боргу. Зокрема, науково обґрунтовано, що внутрішній борг, як правило, є більш вигідним і менш небезпечним, ніж зовнішній. Оскільки сплата відсотків за внутрішнім боргом залишається в межах своєї країни, то, в умовах помірних відсоткових ставок, він не є тягарем для майбутніх поколінь. Можна вважати, що населення різних вікових груп позичає один в одного грошові ресурси. У результаті рівень споживання в країні не зменшується, а відбувається лише перерозподіл доходу.

Дещо іншої оцінки заслуговують зовнішні позики, які в поточному періоді хоча й збільшують фінансовий потенціал країни-позичальника, в довгостроковій перспективі призводять до прямого зменшення національного доходу боржника та фінансової залежності від інших держав. Варто також зауважити, що, як правило, зовнішні позики надаються за умови виконання певних вимог, які негативно позначаються на національній безпеці країни [13; 14].

Входження України до світової фінансової системи потребує удосконалення механізмів міжнародного співробітництва, в основі яких мають бути національні економічні інтереси та соціальні пріоритети. При цьому важливим залишається питання не тільки обґрунтування оптимальної потреби у зовнішніх запозиченнях, а й визначення умов та пріоритетних сфер їх раціонального використання.

Сам факт існування державного боргу ще не дає чіткої оцінки реального фінансово-економічного стану держави та ефективності її фінансової політики, у тому числі боргової. Поява та зростання державного боргу – складне явище, зумовлене низкою факторів, яке в умовах окремої держави має свою специфіку.

Слід зазначити, що ситуація з розробкою ефективної методики управління державним боргом в Україні досить складна. Певною мірою це обумовлено відсутністю однозначно визначеної позиції щодо меж статистичного охоплення та кількісного відображення в офіційній звітності державної заборгованості [9].

Заслуговує на увагу й той факт, що в Україні можна констатувати низький фінансовий контроль [8] та високий рівень корумпованості влади на фоні низької соціально-правової відповідальності посадовців та “законотворців”. Така ситуація є ідеальною для, м’яко кажучи, “нецільового” використання державних коштів.

Висновки. Таким чином, державний борг прямо чи опосередковано впливає майже на всі процеси соціально-економічного життя держави: економічне зростання та розподіл доходів; бюджетний дефіцит і розмір грошової маси в обігу (що тісно пов’язано з темпами інфляції); динаміку сукупного попиту та пропозиції; рівень споживання і нагромадження; кредитний рейтинг країни.

Хоча держава у процесі проведення реформ не повинна категорично відмовлятися від запозичення коштів, однак при цьому варто пам’ятати, що, як і будь-який економічний інструмент, позика може здійснювати як позитивний, так і негативний вплив на національну економіку. З одного боку, залучення додаткових ресурсів збільшує фінансовий потенціал країни, а з іншого, поруч з надмірними державними витратами, незбалансованістю бюджету, неефективною податковою системою, помилками у валютній політиці, зростання боргу може спровокувати фінансові кризи, обмежити інвестиційну активність у країні. Таким чином, державний борг може виступати і як засіб забезпечення стабільності в країні, і, навпаки, як фактор посилення загроз і ризиків. Лише застосування ефективної стратегії управління державним боргом в Україні сприятиме раціональному використанню запозичень і створить необхідні умови для оптимізації боргового навантаження на бюджет. Головним у цьому контексті має стати мінімізація державного боргу, досягнення оптимального співвідношення між внутрішніми та зовнішніми джерелами фінансування потреб соціально-економічного розвитку країни, що передбачає збільшення власних фінансових ресурсів та поліпшення інвестиційного клімату. Не послаблюючи уваги до залучення зовнішніх ресурсів, уряд має забезпечити пріоритетність інвестиційних джерел перед кредитними.

В Україні невирішеним є питання розкриття

інформації щодо заборгованості країни та стандартизації понятійного апарату; існує проблема контролю використання державних коштів та персональної відповідальності посадовців.

Таким чином, розглянуто економічну природу державного боргу, виявлено основні тенденції та специфічні особливості його формування, обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення механізму управління державним боргом та його обслуговуванням в умовах перехідної економіки України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Асадчий, Г. В. Структура та динаміка державного боргу України / Г. В. Асадчий // Формування ринкових відносин в Україні. – 2002. – № 2. – С. 59-65.
2. Вахненко, Т. П. Концептуальні засади управління зовнішнім національним боргом України / Т. П. Вахненко // Економіка України. – 2007. – № 1. – С. 14-24.
3. Василик, О. Д. Державні фінанси України : підручн. / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. – К. : ЦНЛ, 2004. – 608 с.
4. Венгер В. В. Фінанси : навч. посібн. / В. В. Венгер. – К.: Центр навчальної літератури, 2009. – 432 с.
5. Василишин, Р. Методика аналізу державного боргу України / Р. Василишин // Вісник УАДУ. – 2000. – № 1. – С. 79-85.
6. Галушка, Є. О. Бюджетний менеджмент : навч.-метод. посібн. / Є. О. Галушка. – Чернівці : Книги, 2007. – 280 с.
7. Горобець, О. Г. Державний борг України та його вплив на розподіл валового внутрішнього продукту / О. Г. Горобець // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 3. – С. 17-19.
8. Заверуха, І. Діяльність вищих органів фінансового контролю у сфері державного боргу / І. Заверуха // Юридична Україна – 2006. – № 12. – С. 31-38.
9. Іваненко, Ю. До питання розкриття інформації про державний борг / Ю. Іваненко, А. Мамишев // Вісник НБУ. – 2007. – № 3. – С. 20-22.
10. Кириченко, О. А. Сучасні теорії управління зовнішньою заборгованістю / О. А. Кириченко, В. Д. Кудрицький // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 7. – С. 15-28.
11. Клець, Л. Є. Бюджетний менеджмент : навч. посібн. / Л. Є. Клець. – К. : ЦНЛ, 2007. – 640 с.
12. Лісовенко, В. В. Державний зовнішній борг України: етапи формування та розвитку / В. В. Лісовенко // Вісник НБУ. – 2000. – № 9. – С. 35-36.
13. Маханець, Л. Л. Зовнішній борг і політичний ризик / Л. Л. Маханець // Фінанси України. – 2000. – № 2. – С. 64-67.
14. Мізюк Б. М. Зовнішні запозичення: вплив на економічну політику / Б. М. Мізюк, В. О. Шевчук // Фінанси України. – 1998. – № 9. – С. 82-90.
15. Новосад, Л. Я. Соціально-економічні передумови і макроекономічні наслідки державної заборгованості / Л. Я. Новосад // Фінанси України. – 1998. – № 6. – С. 37-46.
16. Приказюк, Н. В. Державні запозичення: світовий досвід та особливості здійснення в Україні / Н. В. Приказюк, Т. П. Моташко // Фондовый рынок. – 2009. – № 22. – С. 26-32.
17. Царук, О. В. Концептуальні основи та статистичні індикатори оцінки боргової безпеки держави / О. В. Царук // Світ фінансів. – 2007. – № 1. – С. 46-50.
18. Юрій, С. І. Управління зростанням на основі боргу і Україна / С. І. Юрій // Журнал європейської економіки. – 2007. – № 1. – С. 6-28.

УДК 336.27

Терещенко Володимир Леонідович, кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри фінансів та банківської справи. Кременчуцький інститут Дніпропетровського університету ім. А. Нобеля. **Державний борг України: сутність, соціально-економічні наслідки, перспективи щодо оптимізації.** Вивчення економічної природи державного боргу, основних тенденцій його формування. Розглядаються пропозиції щодо управління державним боргом в Україні.

Ключові слова: державний борг, економічна політика, управління, бюджет.

УДК 336.27

Терещенко Владимир Леонидович, кандидат физико-математических наук, доцент кафедры финансов и банковского дела. Кременчугский институт Днепропетровского университета им. А. Нобеля. **Государственный долг Украины: сущность, социально-экономические последствия, перспективы оптимизации.** Изучение экономической природы государственного долга, основных тенденций его формирования. Рассматриваются предложения по управлению государственным долгом в Украине.

Ключевые слова: государственный долг, экономическая политика, управление, бюджет.

UDC 336.27

Tereshchenko Volodimir Leonidovich, Candidate of physics-mathematics sciences, associate professor of banking and finance department of Kremenchuk institute of Dnipropetrovsk university named after A. Nobel. **State debt of Ukraine: the essence, the socio-economic implications and prospects of optimization.** The article investigates the economic nature of public debt; the main tendencies of its formation, providing proposals for debt management in Ukraine.

Keywords: public debt, economic policy, governance, budget.

Стаття отримана редакцією 23.08.2011 р.